

Political Borders from a Jurisprudential Point of View with an Emphasis on Territorial Integrity

Hossein Bakhshi Shahrokhbadi¹, Alireza Askari², Seyed Mohammad Mahdi Ahmadi³

1. PhD Student, Department of Islamic Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Qom University, Islamic Azad University, Qom, Iran.

2. Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Pardisan Branch of Qom, Islamic Azad University, Qom, Iran.

3. Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Qom Pardisan Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages: 1295-1314

Article history:

Received: 25 Sep 2023

Edition: 12 Sep 2023

Accepted: 9 Feb 2024

Published online: 16 Mar 2024

Keywords:

border, territorial settlement, Nation, legitimacy, history.

Corresponding Author:

Alireza Askari

Address:

Iran, Qom, Islamic Azad University, Pardisan Branch of Qom, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law.

Orchid Code:

Tel:

Email:

asgarias@gmail.com

ABSTRACT

Background and Aims: Territorial border and integrity is one of the phenomena of the present age that needs to be examined from a jurisprudential point of view. The purpose of this article is to examine political borders from a jurisprudential point of view, with an emphasis on territorial integrity.

Materials and Methods: This article is descriptive and analytical. Materials and data are also qualitative, and data collection has been used.

Ethical Considerations: In this article, the originality of the texts, honesty and trustworthiness are respected.

Findings: At first sight, it can be said that the borders of the contemporary world have no basis in Shari'ah and jurisprudence, and what separates the Islamic country from the rest is belief and faith, but there are acceptable arguments and various jurisprudential reasons for accepting new borders with clear lines in political jurisprudence. It is necessary for all Muslims to respect the laws related to the current borders of Islamic countries.

Conclusion: As a result, the current political borders are legitimate in Islamic jurisprudence and are of special importance. And based on Islamic rules, violation of political borders is violation of the rights of others and action can be taken against it. The defense of territorial integrity and the current political borders is legitimate and is one of the branches of the discussion of the legitimacy of the current political borders in Islamic jurisprudence.

Cite this article as:

Bakhshi Shahrokhbadi H, Askari A, Ahmadi SMM. Political Borders from a Jurisprudential Point of View with an Emphasis on Territorial Integrity. *Economic Jurisprudence Studies*. 2023.

دوره پنجم، شماره پیاپی ۵، سال ۱۴۰۲

مرزهای سیاسی از منظر فقهی با تأکید بر تمامیت ارضی

حسین بخشی شاهرخ‌آبادی^۱، علیرضا عسکری^۲، سید محمد مهدی احمدی^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد پردیسان قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.

۲. استادیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد پردیسان قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.

۳. استادیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد پردیسان قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: مرز و تمامیت ارضی از پدیده‌های عصر حاضر است که نیازمند بررسی از منظر فقهی است. هدف مقاله حاضر بررسی مرزهای سیاسی از منظر فقهی با تأکید بر تمامیت ارضی است.

مواد و روش‌ها: مقاله حاضر توصیفی تحلیلی است. مواد و داده‌ها نیز کیفی است و از فیش‌برداری درگردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است.

ملاحظات اخلاقی: در این مقاله، اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

یافته‌ها: در نگاه نخست می‌توان گفت مرزبندی‌های دنیای معاصر، هیچ مبنای شرعی و فقهی ندارند و آنچه بلاد اسلامی را از غیر آن جدا می‌کند عقیده و ایمان است؛ اما ادله مقبول و دلایل فقهی مختلفی برای پذیرش مرزهای جدید با خطوط مشخص، در فقه سیاسی وجود دارد که بر همه مسلمانان لازم است تا قوانین مربوط به مرزهای کنونی کشورهای اسلامی را محترم بشمارند. فقه اسلامی بنا به ضرورت این حدود و مرزها را محترم دانسته و ادله نقلی و عقلی و شواهد تاریخی مؤید آن می‌باشد.

نتیجه: در نتیجه مرزهای سیاسی فعلی در فقه اسلامی مشروع بوده و از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. و به استناد احکام اسلامی، تجاوز به مرزهای سیاسی، تجاوز به حق دیگران است و می‌توان در مقابل آن اقدام نمود. دفاع از تمامیت ارضی و مرزهای سیاسی کنونی مشروع بوده و از فروع مباحث مشروعیت مرزهای سیاسی کنونی در فقه اسلامی می‌باشد.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۱۲۹۵-۱۳۱۴

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۰۳

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۰۹/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۲۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۲/۲۶

واژگان کلیدی:

مرز، تمامیت ارضی، ملت، مشروعیت، سیره.

نویسنده مسئول:

علیرضا عسکری

آدرس پستی:

ایران، قم، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد پردیسان قم، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی.

کد ارکید:

تلفن:

پست الکترونیک:

asgarias@gmail.com

۱. مقدمه

خصوص رویکرد فقه نسبت به مرز، پژوهش‌های متعددی انجام شده است: حسن کامران و بهادر زارعی (۱۳۸۳) در مقاله‌ای به بررسی قلمرو مرزهای ملی در جهان اسلام از دیدگاه فقهای اسلامی پرداخته‌اند. هم‌چنین ابوالقاسم علیدوست و عباسعلی مشکانی سبزواری (۱۴۰۰) در مقاله‌ای، ادله مشروعیت مرزهای ملی و جغرافیایی را تبیین و تحلیل کرده‌اند. تمایز و نوآوری مقاله حاضر نسبت به پژوهش‌های انجام‌شده این است که در این مقاله مرزهای سیاسی از منظر فقهی با تأکید بر تمامیت ارضی مورد بررسی قرار گرفته است. بر اساس آنچه گفته شد با توجه به دیدگاه اسلام به مفهوم امت و تشکیل امت اسلامی بر مبنای عقیده و ایمان مشترک، وضعیت مرزهای سیاسی و تمامیت ارضی چگونه قابل تحلیل است؟ به‌منظور بررسی سؤال مورد اشاره ابتدا مرزهای سیاسی و تمامیت ارضی از منظر فقهی بررسی شده سپس ادله پذیرش مرزهای سیاسی و تمامیت ارضی از منظر فقهی تبیین و تحلیل شده است.

۲. مواد و روش‌ها

مقاله حاضر توصیفی- تحلیلی است. مواد و داده‌ها نیز کیفی است و از فیش‌برداری درگردآوری مطالب و داده‌ها استفاده شده است.

۳. ملاحظات اخلاقی

امروزه استقلال و حفظ تمامیت ارضی و مرزی دولت-ها به‌عنوان یک اصل جهانی مورد توجه و پذیرش قرار گرفته است. مرزها و تمامیت ارضی یا تمامیت سرزمینی یا یک‌پارچگی سرزمینی، اصلی در حقوق بین‌الملل است که به دولت‌های مستقل این حق را می‌دهد تا از مرزها و اراضی کشورشان در برابر یک دولت دیگر یا جدایی طلبان داخلی دفاع کنند. این اصل در بند ۴ ماده ۲ منشور ملل متحد بیان شده و به‌عنوان حقوق بین‌الملل عرفی شناخته شده است. این منشور چنین بیان می‌کند که تحمیل کردن تغییر مرزهای یک کشور توسط کشوری دیگر یک عمل تجاوزکارانه است. حال با توجه به اهمیت فوق‌العاده مرز، ضروری است از جهت فقه اسلامی نیز ابعاد آن بررسی شده و مشروعیت و یا عدم مشروعیت مرزهای سیاسی فعلی تبیین گردد. این موضوع از این جهت اهمیت دارد و ضروری است که تأکید اسلام بر امت است. قرآن و احادیث پیامبر، عنصر سازنده امت واحد را ایمان می‌دانند و از این رو قرآن در آیه ۱۰ سوره حجرات می‌فرماید: «مؤمنان برادر هم هستند». هم‌چنین در آیه ۹۲ سوره انبیا بیان کرده است که «همانا این است ملت شما ملت‌ی یگانه و منم پروردگار شما پس مرا بپرستید». این آیات می‌رساند که خداوند سبحان، امت اسلامی را به‌خاطر وحدت ایمان مورد خطاب قرار داده و ملاک برادری و اجتماع را ایمان و وحدت عقیده شناخته است. به‌این ترتیب ملاحظه می‌شود که مفهوم امت اسلامی با مفهوم «ملت»، به‌عنوان یکی از ارکان اساسی دولت در جغرافیای سیاسی امروز، کاملاً متمایز است. جامعه اسلامی، عقیده و ایمان است و اصولاً با مرزهای جغرافیایی مصطلح قابل مقایسه نیست. در

به عقیده علامه حلی «مراد از رباط اقامت گزیدن است در مکان مرزی و سرحدی برای حفاظت از کیان اسلام» (حلی، ۱۴۰۸، ج ۹، ۲۵۱) در جواهر الکلام این گونه تعریف شده است: «مرابطه در کمین نشستن و اقامت کردن است برای حفظ و نگهداری مرز از تهاجم مشرکین» (نجفی، ۱۹۸۱، ج ۲۱، ۳۸). «تغر هم در اصطلاح فقها وجود دارد که از آن به حدفاصل (مرز) میان دارالاسلام و دارالشک معنی شده است» (طوسی، ۱۴۲۱، ج ۲، ۱۰۸). «با توجه به آنچه که از فقیهان در رابطه با تعریف رباط، مرابطه و تغر بیان شد، به نظر می‌رسد که مراد از مرابطه و رباط همان سنگر بندی و کمین‌گیری مسلمانان برای پاسداری و حفاظت از تغور است و منظور از تغور هم مرزهای جغرافیایی و سیاسی کشورهای اسلامی است که حفظ آن بر همگان لازم است» (سبحانی، ۱۳۷۵، ۶۸۲). از پیامبر اسلام (ص) نقل شده است که فرمود: «یک روز مرزداری در راه خدا بهتر است از یک ماه نماز خواندن و روزه گرفتن و اگر در موقع مرزداری بمیرد ثواب مجاهد را دارد تا روز قیامت» (الطبرسی، ۱۴۰۸، ج ۱۱، ۲۷).

پیامبر (ص) فرمودند: اگر کسی زندگی‌اش با مرزبانی در راه خدا به پایان برسد او در روز قیامت از عذاب قبر در امان خواهد بود (مجلسی، ۱۴۱۰، ج ۵، ۲۸۴). علامه مجلسی، روایتی را نقل کرده است که سلمان فارسی از پیامبر اسلام (ص) روایت نموده است: «یک شب مرزبانی در راه خدا از یک ماه روزه و نماز بهتر است و اگر در حال مرزبانی بمیرد مانند آن است که

در این مقاله، اصالت متون، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

۴. یافته‌ها

در نگاه نخست می‌توان گفت مرزبندی‌های دنیای معاصر، هیچ مبنای شرعی و فقهی ندارند و آنچه بلاد اسلامی را از غیر آن جدا می‌کند عقیده و ایمان است؛ اما ادله مقبول و دلایل فقهی مختلفی برای پذیرش مرزهای جدید با خطوط مشخص، در فقه سیاسی وجود دارد که بر همه مسلمانان لازم است تا قوانین مربوط به مرزهای کنونی کشورهای اسلامی را محترم بشمارند. فقه اسلامی بنا به ضرورت این حدود و مرزها را محترم دانسته و ادله نقلی و عقلی و شواهد تاریخی مؤید آن می‌باشد. ادله‌ای چون آیات قرآن کریم که قلمرو یک ملت و محل سکونت آنان را متعلق به خودشان دانسته و دفاع از آن را مجاز دانسته است.

۵. بحث

در این قسمت به بررسی مرزهای سیاسی و تمامیت ارضی از منظر فقهی و ادله فقهی در این خصوص پرداخته می‌شود.

۵-۱. مرزهای سیاسی و تمامیت ارضی از منظر

فقهی

در حال روزه و نماز فوت کرده و رزقش داده خواهد شد (مجلسی، ۱۴۱۰، ج ۵، ۲۶۵).

علامه حلی در تذکره می‌گوید: «برای مرزرداری ثواب و فضیلت بسیاری مقرر شده است سلمان می‌گوید من از رسول خدا شنیدم که می‌فرمود یک شب مرزرداری کردن در راه خدا بهتر است از یک ماه روزه گرفتن و شب زنده‌داری کردن و معنای مرزرداری این است که در مرزکشور اسلامی به منظور حفظ اسلام اقامت گزیند و بهترین و با فضیلت‌ترین مرزرداری اقامت در مرزهای است که با خوف و خطر بیشتری همراه باشد پس از آن از ابن عباس نقل می‌کند که پیامبر اسلام فرمود: دو چشم است که از آتش جهنم مصون و محفوظ است: ۱- چشمی که از خوف خدا گریسته باشد. ۲- چشمی که در راه خدا برای حفظ مرزهای کشور اسلامی بیدار مانده باشد» (حلی، ۱۴۰۸، ج ۹، ۲۶۱).

«حفظ ثغور و مرزهای اسلامی چنان ارزش دارد که وقتی علی (علیه السلام) می‌شنود که متجاوزان شامی و مزدوران معاویه به قلمرو حکومت عدل علی تجاوز کرده و شبیخون زده‌اند و زینت‌آلات زنی اهل ذمه از یهودیان را به غارت برده‌اند، بالای منبر می‌رود و ضمن ایراد خطاب‌های آتشین می‌فرماید اگر کسی از شدت اندوه و غم چنین مصیبتی بمیرد و سگته کند قابل مذمت و سرزنش نیست» (شکوری، ۱۳۹۴، ۱۵۲).

«حفظ سرحدات و مرزهای اسلامی و نظم دادن به سیستم مرزرداری و مرابطه بر حکومت اسلامی واجب

ولازم است و برای مرزداران و نگهبانان مرزی، اجر و ثواب و ارزش فراوانی در نظر گرفته شده است که بدان اشاره شد و این حکایت از وظیفه سنگینی دارد که بر عهده مرزداران گذاشته شده است و این اختصاص به زمان حضور امام ندارد؛ بلکه مراقبت و حراست از مرزهای اسلامی در هر عصر و زمانی لازم است. مرزرداری و حفاظت از ثغور چه در زمان حضور امام (ع) و چه در زمان حاضر (غیبت) طبق اجماع فقیهان شیعه ذاتاً و فی‌نفسه مستحب است؛ اما در صورتی که بلاد اسلامی و مرزهای آن در معرض خطر و تهدید از ناحیه کفار و مشرکین باشد در این تقدیر به اتفاق همه فقها حفظ آن و دفع خطر برای همگان لازم و واجب است (طباطبائی، ۱۳۷۶، ج ۴، ۱۹۷).

امام خمینی (ره) در تحریر الوسيله می‌فرماید: «در صورتی که بلاد مسلمین و مرزهای آن از ناحیه دشمن در معرض خطر و تهاجم قرار بگیرد دفاع بر آنان واجب است و این دفاع به هر وسیله ممکن باشد لازم است ولو با بذل مال و تقدیم جان باشد» (خمینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ۴۴۶).

«اگر از سوی دشمنان اسلام بلاد اسلامی مورد تهاجم و در معرض خطر قرار بگیرد در این فرض دفاع که یک امری شرعی و عقلای است بر مسلمانان واجب شرعی خواهد بود که از سرزمین خویش با جان و مال دفاع نمایند» (حلی، ۱۴۰۸، ج ۹، ۲۵۱).

مطابق آنچه گفته شد حفظ مرزها و تمامیت ارضی از نظر فقهای شیعه و طبق احکام اولیه مستحب است؛

برای آزادی وطن از چنگال متجاوزان، مبارزه لازم است. ۴. آزادسازی وطن و بیرون کردن دشمن متجاوز از سرزمین اسلامی از اهداف جهاد است. قتال در اسلام جنبه دفاع دارد، اسلام می‌خواهد به وسیله قتال با کفار از حق قانونی انسان‌ها دفاع کند، حقی که فطرت سلیم هر انسانی به بیانی که خواهد آمد آن را برای انسانیت قائل است. از آنجائی قتال در اسلام دفاع است، دفاع بالذات محدود به زمانی است که حوزه اسلام مورد هجوم کفار قرار گیرد، بر خلاف جنگ که معنای واقعییش تجاوز و خروج از حد و مرز است.

قرآن کریم استدلال کسانی را که می‌خواهند بجنگند به اینکه چرا در راه خدا نجنگیم با این که ما را از وطن و دیار خود بیرون کرده‌اند صحیح می‌داند و تعلق انسان به وطن را بیان نموده و محرومیت و دوری از وطن را ریاضتی سخت معرفی نموده است و لذا وطن‌دوستی را امری طبیعی می‌داند: «آیا ندیدی جمعی از بنی‌اسرائیل را بعد از موسی که به پیامبر خود گفتند: «زمام‌داری برای ما انتخاب کن! تا در راه خدا پیکار کنیم. پیامبر آن‌ها گفت: «شاید اگر دستور پیکار به شما داده شود، در راه خدا، جهاد و پیکار نکنید!» گفتند: «چگونه ممکن است در راه خدا پیکار نکنیم، درحالی که از سرزمین و فرزندانمان رانده شده‌ایم. اما هنگامی که دستور پیکار به آن‌ها داده شد. جز عده کمی از آنان، همه سرپیچی کردند. و خداوند از ستمکاران آگاه است. و پیامبرشان به آن‌ها گفت: «خداوند (طالوت) را برای زمام‌داری شما مبعوث کرده است. سپس به فرمان خدا، آن‌ها سپاه دشمن را

اما در صورتی که در معرض تهدید و تجاوز از سوی خارجیان قرار بگیرد در این تقدیر حفظ آن و دفاع از آن بر همگان واجب است.

۵-۲. ادله فقهی دفاع از مرزهای سیاسی و تمامیت ارضی

در این قسمت، ادله فقهی دفاع از مرزهای سیاسی و تمامیت ارضی بررسی می‌شود.

۵-۲-۱. آیات قرآن

آیات متعددی پیرامون جهاد دفاعی و دفاع از مرزها و تمامیت ارضی وجود دارد. در آیات ۱۹۰ و ۱۹۱ سوره بقره آمده است: «و در راه خدا، با کسانی که با شما می‌جنگند، نبرد کنید! و از حد تجاوز نکنید که خدا تعدی‌کنندگان را دوست ندارد. و آن‌ها را هر کجا یافتید، به قتل برسانید! و از آنجا که شما را بیرون ساختند، آن‌ها را بیرون کنید! و فتنه از کشتار هم بدتر است! و با آن‌ها، در مسجد الحرام، نجنگید! مگر اینکه در آنجا با شما بجنگند. پس اگر با شما پیکار کردند، آن‌ها را به قتل برسانید! چنین است جزای کافران». برخی از پیام‌های آیه عبارت‌اند از: ۱. هدف از جنگ در اسلام، گرفتن آب‌و خاک و یا استعمار و انتقام نیست؛ بلکه هدف، دفاع از حق، دفاع از وطن و نجات انسان‌ها از خرافات و موهومات می‌باشد (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۱، ۳۰۳). ۲. اشغال سرزمین و خانه‌های مردم زمینه تشریح حکم جهاد گردید. ۳.

شکست دادند و داوود، جالوت را کشت... و اگر خداوند، بعضی از مردم را به وسیله بعضی دیگر دفع نمی‌کرد، زمین را فساد فرا می‌گرفت؛ ولی خداوند نسبت به جهانیان، لطف و احسان دارد» (بقره/۲۴۶-۲۴۷). بر اساس آیات مورد اشاره، (۱) اگر در برابر متجاوز و ظالم دفاع صورت نگیرد، فساد و تباهی زمین را فرا خواهد گرفت. (۲) جنگ با مفسدان، یک ضرورت است. (۳) حکم جهاد و دفاع در برابر متجاوز، فضل الهی است.

علاوه بر این در آیه ۸ سوره انفال آمده است: «هر نیرویی در قدرت دارید، برای مقابله با آن‌ها دشمنان، آماده سازید. و اسب‌های ورزیده، تا به وسیله آن، دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید». «در این آیه یک اصل اساسی در زمینه جهاد اسلامی و حفظ وطن و موجودیت مسلمانان، بیان شده است و تعبیر آیه به قدری وسیع است که بر هر زمان و مکانی کاملاً تطبیق می‌کند. کلمه قوه نه تنها وسایل جنگی و سلاح‌های مدرن هر عصری را در بر می‌گیرد؛ بلکه تمام نیروهای مادی و معنوی را که به نوعی در پیروزی بر دشمنان اسلام و وطن اسلامی اثر دارد شامل می‌شود، بنابراین برای دفاع از وطن مسلمین، علاوه بر این، باید به تقویت روحیه و ایمان سربازان که قوه و نیروی مهم‌تری است پرداخت» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۷، ۲۲۲). «از این آیه (آیه ۸ سوره انفال) پیام‌های ذیل قابل برداشت است: ۱. مسلمانان باید آمادگی رزمی کامل، از نظر تجهیزات، نفقات و... داشته باشند و از پیش، آماده مقابله با خیانت و حمله دشمن باشند و باید هدف از آمادگی نظامی، حفظ

مکتب و سرزمین مسلمانان باشد نه غارت و استعمار و ..... ۲. دولت باید حداکثر توان خود را در تأمین بودجه برای دفاع از وطن و نظام اسلامی و ترساندن دشمنان خدا اختصاص دهد. ۳. تمام افراد باید آماده‌ی رویارویی با توطئه دشمنان وطن اسلامی باشند و دوره‌های رزمی را دیده باشند. دولت موظف است برای همه افراد کشور برنامه و امکانات آموزش نظامی را بر طبق موازین اسلامی فراهم نماید، به طوری که همه‌ی افراد همواره توانائی دفاع مسلحانه از کشور را داشته باشند» (منصور، ۱۳۸۲، ۸۰). ۴. در راه دفاع از وطن، در هر زمان، فراهم کردن پیشرفته‌ترین امکانات رزمی برای دفاع ضروری است و نباید از هیچ اقدامی دریغ کرد. ۵. برای دفاع از وطن قناعت کردن به امکانات موجود کافی نیست و گسترش تجهیزات نظامی و دفاعی ضرورت دارد. ۶. بنیه دفاعی وطن در زمینه‌های فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، نظامی، عقیدتی و... باید چنان قوی باشد که دشمن از هر جهت بترسد و توطئه‌هایش خنثی شود. ۸. نباید تنها برای دشمنان شناخته‌شده وطن برنامه‌ریزی کرد؛ بلکه پیش‌بینی لازم حتی برای دشمنان ناشناخته آینده هم اهمیت دارد» (صدوق، ۱۴۱۳، ج ۱، ۱۲۲).

علاوه بر این، در آیه ۱۲۳ سوره توبه آمده است: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید نبرد کنید با کافرانی که به شما نزدیک می‌شوند و باید در شما سختی احساس کنند و بدانید که خداوند با پرهیزگاران است». بر اساس آیه فوق، با کافرانی که به شما نزدیک می‌شوند باید نبرد کنید. علت آن‌هاست که هدف کفار از نزدیکی

بیگانگان واقع است. ۳. هر منطقه‌ای که از طرف قوای بیگانه تهدید می‌شود (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۲۱، ۳۸).

۵-۲-۲. دلایل روایی

دفاع از دارالاسلام و حفظ مرزهای سرزمین اسلامی مورد تأیید شخص پیامبر(ص) و امامان بوده است. در فقه اسلامی نگه داشتن نیرو برای دفاع از دارالاسلام را «مربطه» می‌گویند. که در فضیلت آن احادیث بسیاری آمده است. از جمله روایتی که سلمان از رسول خدا(ص) شنیده است: «رباط یک روز و شب در راه خدا از روزه یک ماه و قیام شبش برتر است و اگر بمیرد، عملی که انجام داده است برایش در جریان است و رزقش برایش جاری است و از فتنه‌گر در امان است». حفظ بلاد اسلامی از تهاجم کفار به اندازه‌ای مهم است که امام زین‌العابدین(ع) یکی از دعا‌های خود را در صحیفه سجادیه به مرزداران اختصاص داده است (دعای سی‌وهفتم). امیرمؤمنان علی(ع) در اهمیت نگهبانی از مرزها و تشویق مسلمانان به این مهم، می‌فرماید: «آیا پیرامونتان مرزها را نمی‌بینید که پی در پی فرو می‌شکنند و شهرهایتان یکی پس از دیگری گشوده می‌شود. دستاوردهایتان به چنگ دشمن افتاده است و سرزمینتان میدان تاخت‌وتازشان شده است. خدایتان بیامرزد، پیکار با دشمن را فراهم آرید و حرکت کنید به زمین نچسبید که به خاک زبونی درافتید و در این صورت دستاوردتان پست‌ترین است. بی‌گمان مرد جنگ بیدار و هوشیار است و هر آنکه بخوابد باید بداند

به مرزهای اسلام تجاوز است نه صلح و سازش. آشکار است در هنگام تجاوز وظیفه مسلمانان دفاع است و آیه دلالت دارد که دفاع یک وظیفه همگانی است و هرگاه جامعه‌ای از مسلمانان مورد هجوم قرار گرفتند یقیناً تکلیف دفاع دارند. شیخ طوسی در ذیل این آیه می‌فرماید: این آیه دلالت دارد بر وجوب دفاع اهل هر منطقه‌ی مرزی از خودشان هنگامی که از استیلا کفار بر بیضة‌الاسلام بترسند و رهبر عادل هم وجود نداشته باشد (طوسی، ۱۴۱۵، ج ۵، ۳۲۴).

در نهایت اینکه بر اساس برخی از تفاسیر آیه «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَ صَابِرُوا وَ رَابِطُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (آل عمران/ ۲۰۰) به مسلمانان دستور آماده‌باش در برابر دشمن و مراقبت دائم از مرزهای وطن و کشورهای اسلامی می‌دهد، تا گرفتار حملات غافلگیرانه دشمن نشوند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۲، ۹۱۸) «رابطوا» از «ربط» گرفته شده که در اصل به معنای بستن چیزی در مکانی، مانند بستن اسب در یک محل است. و «مربطه» به معنای کمین گرفتن در مرزهای سرزمین اسلامی به منظور آگاه کردن مسلمانان از اوضاع مشرکین، در صورت حمله کردن آنها، و مراقبت از مرزها است، زیرا سربازان و مرکب‌ها و وسایل جنگی را در آن محل نگهداری می‌کنند (راغب، ۱۴۱۲، ۳۳۹-۳۳۸). قانون مربوطه دارالاسلام به منظور حراست و نگهبانی «ثغور» وطن و سرزمین اسلامی در نظر گرفته شده است. فقها ثغور را به سه صورت تفسیر نموده‌اند: ۱. حد مشترک بین دارالشُرک و دارالاسلام. ۲. موضعی از اطراف سرزمین‌های اسلامی که در معرض خطر هجوم

پیش‌گرفته روانه سازد. او را هم‌وزن و هم‌سنگ و مانند او پاداش ده.»

در روایات نیز خطاب به حکام آمده است: «قوانین دین را حفظ و از آن دفاع کن و مرزها و سرحداتی مسلمانان را حفظ کن» (آمدی تمیمی، ۱۳۶۶، ۲۴۱). ناگفته نماند که مرابطه معنای وسیعی دارد که هر گونه آمادگی برای دفاع از خود و وطن و جامعه‌ی اسلامی را شامل می‌شود؛ لذا در بعضی از روایات به علما و دانشمندان نیز «مرابط» گفته شده است؛ زیرا اینان مرزداران افکار و اعتقادات مردم هستند امام صادق (ع) می‌فرماید: «دانشمندان پیرو ما همانند مرزدارانی هستند که در برابر لشکر ابلیس صف کشیده‌اند و از حمله کردن آن‌ها به افرادی که قدرت دفاع از خود ندارند جلوگیری می‌کنند» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۲، ۵). «در ذیل این حدیث، مقام و موقعیت علما، برتر و بالاتر از افسران و مرزدارانی که در برابر هجوم دشمنان اسلام پیکار می‌کنند شمرده شده است و این به خاطر آن است که علما نخبگان عقاید و فرهنگ اسلام‌اند. درحالی‌که افسران و سربازان حافظ وطن و مرزهای جغرافیایی هستند. مسلماً ملتی که مرزهای عقیدتی و فرهنگی او، مورد حملات دشمن قرارگیرد و نتواند به‌خوبی از آن دفاع کند، در مدت کوتاهی از نظر سیاسی و نظامی نیز شکست خواهد خورد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲، ۲۳۵).

۵-۲-۳. سنت

دشمنش در کمینش بیدار است» (شهید ثانی، ۱۳۸۳، ج ۵، ۲۹). آن حضرت در گفتار دیگری با نکوهش سستی در امر دفاع از سرزمین اسلام می‌فرماید: «پیاپی سرزمین‌هایتان را می‌گیرند و شما پروا ندارید، دیدگان را بر شما دوخته‌اند و شما از خواب غفلت سر برنارید» (ابن عربی، ۱۴۲۱، ج ۱، ۵۵).

یکی از نیایش‌های زیبای امام سجاد (ع) دعایی است که در حق مرزداران کرده‌اند. این دعا بیانگر اهمیت و ارزش حفظ مرزهای وطن و نشانگر این موضوع است که انسان بایستی به وطنش مهر بورزد و در راه حفظ تمامیت ارضی آن فداکاری کند: «خدایا! بر محمد و آلش درود فرست. مرزهای مسلمانان را به عزت و قدرت خود محکم گردان و محافظین مرزها را به نیروی خود تقویت فرما و عطایای ایشان را از توانگری خود سرشار ساز تعداد مرزداران را بیشتر و سلاح‌های آنان را مجهزتر و بران تر ساز، حدود لشکرگاهشان را از آسیب دشمن حفظ نما... و پیاپی روزی آنان را در اختیارشان قرار ده... خدایا! به‌وسیلهٔ ضعف دشمنان، اهل اسلام را نیرومند و شهرهایشان را مستحکم و اموالشان را افزون ساز... خدایا! هر جنگاوری از اهل دین تو یا هر مجاهدی از پیروان طریقت تو که با ایشان جهاد کند تا دین تو برتر گردد... او را از خرمی کامیاب ساز و آتش اشتیاق دیدار وطن را در دلش سردکن و او را از غم و تنهایی برهان... خدایا! هر مسلمانی که امور خانهٔ جنگ‌جو یا مرزداری را اداره کند یا در غیبت او خانواده‌اش را کفالت کند. یا او را به قسمتی از مال خودیاری نماید... یا دعای خیری به طرف مقصدی که

به‌عنوان نشانه در مرز یادشده است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۲، ۲۶۹).

۵-۲-۴. سیره عقلا

عقلاً عالم روابط خود را با دولت‌های دیگر بر منافع ملی خود استوار می‌کنند و برای رسیدن به منافع ملی یا دفاع از آن تصمیم به جنگ یا صلح با دولت‌های دیگر می‌گیرند. به‌خصوص امروزه که همه دولت‌ها با هر ایده و عقیده و آرمانی، اصل را بر حفظ منافع ملی خود می‌گذارند و طبق تشخیصی که می‌دهند، درست یا غلط مبنای تصمیم‌گیری‌شان منافع ملی کشور است.

حتی برخی از دولت‌های قدرتمند به‌ناحق منافع ملی خود را در تجاوز به حقوق ملت‌های دیگر جست‌وجو می‌کنند. اینکه مقصود از منافع ملی چیست و چگونه دولت‌ها از این مطلب تفسیرهای موسع یا مضیق می‌کنند، مطلب قابل‌تأمل و دقیقی است. اما اصل ابتدای روابط و نوع آن بر منافع ملی مسئله پذیرفته‌شده و غیر قابل‌خنده‌ای است. مصالح عمومی یا ملی می‌تواند تعبیر دیگری از منافع ملی باشد. البته دولت اسلامی به‌لحاظ دینی بودن که متقاضی حرکت در چارچوب موازین دینی است، مؤلفه‌های دیگری را نیز در نظر می‌گیرد و صرفاً منافع مردمی را که فعال تحت حاکمیت او زندگی می‌کنند، در نظر نمی‌گیرد؛ بلکه خیر و صالح بشر یا لاقبل خیر و صالح امت اسلامی را نیز در تصمیم‌گیری‌ها در نظر می‌گیرد. پس مصلحتی که مبنای روابط دولت

مستند دیگری که به‌عنوان واقعیت مرزهای فیزیکی در آموزه‌های اسلامی ذکر شده، نامه‌های پیامبر اسلام به سران ممالک و طوایف است که در آن‌ها به‌صراحت مرزهای فیزیکی و تمامیت ارضی قلمرو حکومت آنان به رسمیت شناخته شده است و با حفظ مرزهای فیزیکی، آنان را دعوت به اسلام نموده است. در این نامه‌ها، پیامبر اسلام به سفرا و کارگزاران دولت نبوی سفارش می‌کند وقتی به سرزمین پادشاهان رسیدند، شب‌هنگام وارد نشوید و تأمل کنید تا در روز وارد شوید. چنین سفارشی از منظر برخی از صاحب‌نظران اسلامی نوعی احترام و به رسمیت شناختن قلمرو حاکمان غیر مسلمان محسوب گردیده است (سبحانی، ۱۳۷۵، ۶۸۱).

شاهد دیگری که می‌توان برای اثبات مرز فیزیکی برای دولت ارائه کرد، نامه‌های حضرت رسول (ص) به سران ممالک و طوایف است که در آن نامه‌ها به‌صراحت مرزهای فیزیکی و تمامیت ارضی قلمرو حکومت آنان به رسمیت شناخت شده است و با حفظ مرزهای فیزیکی، آنان را دعوت به اسلام نموده است. به سفرا و کارگزاران دولت نبوی سفارش می‌کند. از سفرای خود می‌خواهد که وقتی به سرزمین پادشاهان رسیدید، شب‌هنگام داخل نشوند. چنین سفارشی، نوعی رسمیت‌شناسی محسوب می‌شود. حتی در کتب واژه‌شناسی به روند تاریخی بعضی عبارات مانند مناره بر می‌خوریم که شاهدی بر چگونگی نظارت بر مرزها در صدر اسلام و دوره زمام‌داری حکام اسلامی است. در این کتب با کلماتی چون نور، مناوور و مناره بر می‌خوریم که از آن‌ها

اسلامی با دولت‌های دیگر است، مفهومی گسترده‌تر از منافع ملی است.

مسئله مرز و پذیرفتن جغرافیای جدید جهان اسلام توسط فقها و در زمان استعمار و استمرار این سیاست تا هم اکنون در پس مصلحتی بود که از زمان استعمار به دول اسلامی عاید می‌شد. چراکه بزرگ‌ترین مصلحت، بیرون آمدن از یوق و استیلای دولت کفر بود که در واقع بزرگ‌ترین مصلحت است و اینکه استقلال در زمینه فکری و با وجود آمدن حکومت مستقل اسلامی که در آن اسلام حاکم است از جمله اهم واجبات اسلام است.

اسلام مرزهای جغرافیایی و ملی را که امروزه مسلمانان به وسیله آن تقسیم شده‌اند به عنوان حکم ثانویه و حکم حکومتی می‌پذیرد و پای‌بندی به قوانین مرزی بر اساس احکام حکومتی حکومت اسلامی است؛ اما به تدریج آنان باید در قالب یک امت یک پارچه متشکل و متحد گردند. جمهوری اسلامی ایران به عنوان ام‌القرای جهان اسلام مکلف و موظف به پیگیری و تأمین این هدف راهبردی در سیاست خارجی و عرصه بین‌المللی است (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸، ۱۶۶-۱۶۷). این دیدگاه، هواداران دیگری نیز دارد: از دیدگاه اسلام، عامل اصلی برای وحدت امت و جامعه اسلامی، وحدت عقیده است. در عین حال وحدت سرزمین و وجود مرزهای جغرافیایی اعم از طبیعی و قراردادی به طور کلی فاقد اعتبار نیست، همان‌گونه که می‌دانیم دارالاسلام که طبعاً با مرزهای خاص مشخص می‌شود در فقه اسلامی احکام خاص دارد. اتصال و وحدت سرزمین

با وحدت زبان و لهجه یا وحدت نژاد و خون، هیچ کدام نمی‌تواند عامل تعیین‌کننده وحدت ملت و کشور باشد؛ چنان‌که وجود مرزهای طبیعی مانند کوه‌ها و دریاها یا تفاوت زبان و لهجه یا اختلاف در خون و رنگ پوست هم نمی‌تواند علت قطعی برای تعدد و تمایز ملت‌ها باشد (مصباح‌یزدی، ۱۳۷۵، ۳۷). با توجه به ماهیت ایدئولوژی اسلامی که دارای خصلت جهان‌شمولی و متضمن دعوت جهانی است، این نوع شناسایی، صرفاً به منظور توافق در قدر مشترک‌ها برای رسیدن به توافقی‌های بیشتر و سرانجام دستیابی به صلح، مکتب وحدت جهانی و حکومت متحد است. بدین ترتیب جهان اسلام یا دارالاسلام همه انسان‌های معتقد به مبانی اسلامی را در بر می‌گیرد و شامل کلیه گرویدگان این مکتب، گو این‌که از نظر خاک، رنگ، نژاد، زبان باهم اختلاف داشته باشند، می‌گردد (عمید زنجانی، ۱۳۷۶، ۲۱۸-۲۱۱).

آئین اسلام و هم‌چنین حدود دولت اسلامی از نظر فکری و هدفی با مرزهای مادی و حدود ارضی، قابل تحدید و تجزیه نیست؛ اما از نظر سیاسی ناگزیر سرزمین‌هایی که در قلمرو سیاسی دولت قرار گرفته است، باید از اراضی بیگانگان و کشورهای دیگر، به وسیله علائم و جهاتی، مشخص و متمایز گردد.

در دیدگاه فقه سیاسی اسلام تناقضی بین معتقد بودن به حفظ مرزهای ایدئولوژیک یعنی دارالاسلام و دارالفکر بودن و اعتقاد به مرزهای جغرافیایی نیست، بلکه وجود برخی مؤیدات بیانگر آن است که دارالاسلام دارای مرزهای جغرافیایی است. در پیمان

شده‌اند. با اینکه پیامبر(ص) در مدینه حاکم مطلق است اما مکه را خارج از قلمرو حکومت خود می‌داند و به خواسته‌ای حاکمیت مکه ترتیب اثر می‌دهد.

در مجموعه دیدگاه‌های عالمان شیعه، یکی از نویسندگان معاصر، اهمیت نظری خاصی برای شهر و سرزمین و به طور کلی مکان و جغرافیا در اندیشه سیاسی قائل شده است. وی با استوار کردن حقوق اساسی مردم بر قاعده مالکیت شخصی مشاع، تفکر سیاسی را معطوف به مکان و محیط جغرافیایی و شهر و سرزمین می‌سازد (حایری یزدی، ۱۳۷۸، ۱۰۸). در مهم‌ترین نظریه‌های ولایت فقیه در فقه شیعه، تعدد دولت‌های اسلامی جایز دانسته شده و تشکیل دولت‌های متعدد اسلامی بر مبنای تمایزات سرزمینی پذیرفته شده است (کدیور، ۱۳۷۶، ۱۵۷). همچنین ایجاد نوعی حکومت بر مبنای فقه شیعه در ایران و به رهبری امام خمینی نشان‌دهنده این امر است که ایشان به ایجاد یک دولت اسلامی با مرزهای مشخص اعتقاد داشته‌اند و این موضوع در برخی از اصول مندرج در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز انعکاس یافته است (اصول ۴۵۱، ۲۵۱، ۳، ۱).

۵-۲-۵. اجماع

اجماع یا اتفاق نظر به معنی یکسان بودن نظر فقیهان همه دوره‌ها بر پذیرش یا رد یک حکم شرعی است. فقها افزون بر اینکه در کتب فقهی استدلالی به بیان احکام و مسائل جهاد و دفاع پرداخته‌اند در هنگامی که سرزمین اسلامی مورد تجاوز بیگانگان قرار

معروف به صلح حدیبیه که بین پیامبر اسلام(ص) و حاکمان مکه منعقد گردید، قریش و مسلمانان متعهد می‌شوند به مدت ده سال جنگ و تجاوز را بر ضد یکدیگر ترک کنند، تا امنیت اجتماعی و صلح عمومی در سرزمین حجاز مستقر شود؛ اگر یکی از افراد قبیله قریش بدون اذن و اجازه بزرگ و مهتر قبیله خود از مکه فرار کند و اسلام بیاورد و به مسلمانان بپیوندد؛ حضرت محمد(ص) موظف بود تا او را به قریش بازگرداند. اما اگر فردی از مسلمانان به‌جانب قریش می‌گریخت مبتنی بر معاهده منعقد، مکیان موظف نبودند او را به مسلمانان تحویل دهند. مسلمانان و قریش بر پایه تمایل خویش می‌توانستند با هر قبیله‌ای پیمان برقرار کنند. محمد(ص) و یاران او بر اساس این پیمان به مدینه بازگشتند؛ اما در سال‌های آینده می‌توانستند آزادانه آهنگ مکه کنند و خانه خدا را زیارت نمایند، به شرط آنکه سه روز بیشتر در مکه توقف نکنند و سلاحی جز سلاح مسافر، که همان شمشیر است، همراه نداشته باشند (واقعی، ۱۴۱۴، ج ۳، ۱۶؛ طبری، ۱۴۰۴، ج ۲، ۱۸۲). با توجه به مفاد این صلح‌نامه، می‌توان گفت گرچه رسالت و دعوت پیامبر(ص)، جهانی است و بهترین دلیل بر جهانی بودن آن، نامه‌ها و دعوت‌هایی است که از سوی آن حضرت به اطراف جهان فرستاده شده است، اما به سبب استقرار صلح و امنیت در شبه جزیره عربستان و بسترسازی مناسب برای دعوت جهانی، پیمان صلح را برای تأمین مصالح بیشتر منعقد می‌سازد و خود را به رعایت آن ملزم می‌گرداند. در آن پیمان، بیشترین تأکید بر روی مرزهای فیزیکی است و دو طرف به رعایت آن ملزم

بر همان خشونت و سرسختی و دلاوری باقی باشند؛ و گرنه هنگامی که ارجمندی و غلبه‌جویی دولت به اوج عظمت برسد و در نتیجه فزونی مالیات‌ها وسایل معاش و ارزاق به حد وفور در دست‌رسان قرار گیرد و در دریای تجمل و ناز و نعمت فرو روند و به عادات شهرنشینی خو گیرند و نسل‌های آنان بر این شیوه پرورش یابند، آن‌وقت نگهبانان و لشکریان نرم‌خو بار می‌آیند و حاشیه‌نشینان دولت نازپرورده می‌شوند و ترس و تنبلی بر آنان چیره می‌شود و درن نتیجه ممارست در پیمان‌شکنی و گرویدن از حق به باطل که خصوصیت شهرنشینان است، صفات سرسختی و دلاوری و مردانگی را از دست می‌دهند و خشونت بادیه‌نشینی از آنان زایل می‌گردد (ابن‌خلدون، ۱۳۹۱، ۲۳۸).

فقهای مسلمان «بنابر ضرورت‌های موجود با پذیرش برخی تعدیل‌ها، مفهوم جغرافیا و سرزمین و مرزهای ملی سرزمینی را به‌مثابه واقعیت پذیرفتند» (کاشانی، ۱۳۴۶، ج ۲، ۴۲۱). هیچ‌گونه ناسازگاری میان آن آرمان‌گرایی و این شناسایی رسمی نیست، چرا که آن آرمان بلند، هدف نهایی اسلام است. هدفی که برای رسیدن بدان زمینه‌سازی و گذشت زمان لازم است. روشن است که جهان اسلام در این فاصله زمانی و به تعبیری دوران انتقال، ناگزیر به پیوستگی‌ها و تماس‌هایی با جهان کفر است. از این‌رو به اندازه ضرورت و به آن مقدار که بتواند با کافران پیوند برقرار کند، مرزهای قراردادی آنان را به رسمیت می‌شناسد. این دیدگاه تنها امری کلامی و ایمانی نیست؛ بلکه امروزه ضرورت‌ها و مصلحت‌ها در

می‌گرفت با احساس مسئولیت وارد میدان شده، هم بایان حکم خدا مردم را به دفاع و ایستادگی در برابر دشمن تشویق می‌کردند و هم خود لباس رزم بر تن کرده و در میدان جنگ حضور می‌یافتند. شهیدثانی در بحث دفاع چنین آورده است: «اگر دشمنان کافر بر مسلمانان هجوم آورند و قصد استیلا بر سرزمین‌های اسلامی یا به اسارت گرفتن مسلمانان یا گرفتن اموال و چپاول ثروت‌هایشان یا تعرض به حریم زن و فرزند آنان را داشته باشند زمان جهاد دفاعی است» (عاملی، ۱۴۱۶، ج ۳، ۸).

۵-۲-۶. ضرورت، مصلحت و اصل حفاظت از تهاجم دشمن

ابن‌خلدون از جمله اندیشمندان اسلامی است که بر حفظ مرزها تأکید دارد و به روش‌های گسترش مرزها نیز اشاره کرده است. از دیدگاه وی، هر دولتی می‌تواند بهره‌ی معینی از سرزمین و مرزوبوم داشته باشد و ممکن نیست بر آن حدود بیفزاید. علت اینست که دولت خدمت‌گزاران و افراد قبیله خود را بر شهرها و نواحی دور و نزدیک کشور تقسیم می‌کند تا آن‌ها را نگهبانی کنند. هنگامی که همه آنان را به نواحی گوناگون گسیل کرد دیگر کسی باقی نمی‌ماند؛ اگر هم شماره‌ی خدمت‌گزاران و افراد قبیله‌ی دولتی از دولت پیشین فزون‌تر باشد، ممکن است پهناورتر شود. همه این مراحل جهان‌گشایی و وسعت‌بخشیدن به مرزوبوم هنگامی میسر می‌شود که اعضای دولت هنوز عادات و رسوم بادیه‌نشینی را از دست نداده و

اختصاص به افراد مورد هجوم ندارد؛ بلکه قیام بر هر کسی که از این حمله اطلاع یابد، واجب است (شهید ثانی، ۱۳۸۳، ج ۵، ۲۳).

«هدف و فلسفه مرزرداری جلوگیری از تهاجم دشمن است» (حلی، ۱۴۰۸، ج ۹، ۲۵۱). «که در زمان سابق نیز بعضی از کشورها دور خود حصار می کشیدند تا از تهاجم دشمن در امان بمانند مانند دیوار عظیم چین که سه قرن قبل از میلاد ساختمان آن به پایان رسید در حقیقت سدی علیه تهاجم اقوام مغول بود این دیوار هنوز باقی است پادشاهان ایران نیز دیوارهای در مرزهای شمالی کشور برای جلوگیری از هجوم اقوام مغول و تاتار ساختند که در افسانه‌ها به سد یاجوج و مأجوج از آن‌ها یاد می‌شود» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲، ۲۷).

«با توجه به مطالب یادشده و اهمیت حفظ مرزها در زمان حاضر، هدف آن در این دو علت تنها منحصر نیست؛ بلکه برای آن هدف‌های زیادی متصور است و لذا کنترل کالاهای خارجی و در بعضی از مواقع بستن مرزها به روی بعضی کالاهای خارجی و ایجاد سدهای گمرکی و لزوم گذرنامه و رواید برای بیگانگان به‌مرور بر اهمیت فرضیه مرزها و حفاظت از آن افزوده شده است. اما از منظر فقه سیاسی اهمیت مرز بیشتر از نقطه نظر محدوده حکومتی دولت مورد توجه قرار می‌گیرد و در واقع پایان حاکمیت یک دولت و آغاز حاکمیت دولت دیگر به حساب می‌آید و به همین لحاظ است، که بیشتر دولت‌های متجاوز با یکدیگر اختلافات مرزی داشته و این اختلافات زمینه‌ساز بحران‌های منطقه‌ای و گاه بین‌المللی

باب مرز میان کشورها، یک نتیجه مهم را به بار آورده، و آن این است که پذیرش مفهوم مرز، یک عمل مصلحت‌اندیشانه است؛ زیرا بدون آن، خون و خون‌ریزی و اختلاف میان مردمان پدیدار می‌گشت که نقض غرض است.

یکی از راهکارهای ایجاد امنیت وطن، جهاد و دفاع از وطن و حفظ تمامیت ارضی آن است. یکی از افتخارات مسلمانان، داشتن دستور جهاد در برنامه‌های دینی است. با توجه به اینکه همواره زورمندان و خودکامگان به دنبال چپاول منابع کشورها بوده‌اند، روشن می‌شود که همه افراد در عین تکیه بر عقل و منطق و اخلاق، باید در مقابل دشمنان وطن بایستند.

فقهاء، جهاد را به دو نوع تقسیم می‌کنند: الف: جهاد کردن در راه خدا برای ترویج و انتشار اسلام ب: دفاع از وطن و سرزمین‌های اسلامی و جان و مال و ناموس مسلمانان؛ بلکه مطلق دفاع از حق خواه دفاع از حق، خویش و یا دفاع از حق دیگری (مغنیه، ۱۴۲۴، ج ۴، ۲۷۴).

هنگامی که دشمنی از کفار حمله کند و از او بر اصل و اساس اسلام بترسیم یا هنگامی که کافر می‌خواهد بر سرزمین و وطن مسلمانان استیلا یابد و آن‌ها را اسیر کند و اموالشان را بگیرد، در آن هنگام دفاع کردن بر همگان اعم از آزاد و برده، زن و مرد، سالم و مریض، کور و لنگ و افراد دیگری که به آن‌ها نیاز است، واجب می‌شود. و در این زمان وجوب دفاع، مشروط به حضور امام و اجازه او نیست و دفاع

کمک آن با خطر مبارزه می‌شود نیز آمده است (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۲، ۱۱). «معنای حذر به قدری وسیع است که هر گونه وسیله مادی و معنوی را در برمی‌گیرد. از جمله اینکه مسلمانان باید در هر زمان از موقعیت دشمن، نوع سلاح، روش‌های جنگی، میزان آمادگی، تعداد اسلحه و کارایی آن‌ها باخبر باشند؛ زیرا تمام این موضوعات در پیش‌گیری از خطر دشمنان وطن مؤثر است. در مسئله دفاع، هر کس به قدر توانایی خود باید از وطن اسلامی دفاع کند و هیچ استثنایی در این زمینه وجود ندارد.

از طرفی پذیرفتن مرزهای نوین اگرچه زاییده دنیای معاصر است اما با قاعده نفی سیل تا حدودی هم‌خوانی دارد. چراکه موجب استقلال کشور از کشورهای دیگر به خصوص بلاد کفار می‌شود و با تحدید کشور به مرزها زمینه تسلط کافران را بر مسلمانان ملغی می‌کند. مرزها نه تنها به عنوان مهم‌ترین حائل و جداکننده کشورها محسوب می‌شوند؛ بلکه بزرگ‌ترین سد و مانع تسلط اقتصادی، سیاسی و فرهنگی کشورها نیز هستند و این همان تمسک به قاعده نفی سیل در بالاترین سطح خود است.

از میان فقهای شیعی، امام خمینی، در برخی موارد ضمن تأکید بر استقلال همه‌جانبه امت اسلامی، برای نفی سلطه بیگانگان به این قاعده استدلال کرده‌اند: «قرآن می‌گوید هرگز خدای تبارک و تعالی سلطه‌ای برای غیر مسلم بر مسلم قرار نداده است، هرگز نباید یک هم‌چون چیزی واقع شود، یک تسلطی، یک راهی، اصلاً یک‌راه نباید پیدا کند: وَ لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ

می‌گردد. معمولاً، در نظام بین‌المللی قواعدی برای تعیین حدود مرزی وجود دارد که در حل مسالمت‌آمیز اختلافات مرزی مورد استناد قرار می‌گیرد، کشورها مرزهای خود را به شیوه‌های مختلف؛ ولی متناسب با شرایط اقلیمی، معین و مشخص می‌سازند و لذا سرزمین مرزبندی شده را قلمرو ارضی و آب‌های مرزبندی شده را قلمرو آبی و مرزهای هوایی را قلمرو هوایی می‌نامند» (عمید زنجانی، ۱۳۸۳، ۱۶۷).

خداوند در آیه ۷۱ سوره نساء می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید آمادگی خود را (در برابر دشمن) حفظ کنید و در دسته‌های متعدد یا به صورت دسته واحد به سوی دشمن حرکت ننمائید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَالْفِرَؤُا ثُبَاتٍ أَوْ الْفِرَؤُا جَمِيعًا»» خداوند در این آیه خطاب به عموم مسلمانان کرده و دو دستور مهم برای حفظ موجودیت وطن و اجتماعشان به آن‌ها می‌دهد. نخست می‌گوید: ای کسانی که ایمان آورده‌اید با کمال دقت مراقب دشمن باشید مبدا غافلگیر شوید و از ناحیه‌ی آن‌ها خطری به شما برسد. سپس دستور می‌دهد که برای مقابله با دشمن از روش‌های مختلف استفاده کنید. این آیه دستور همه‌جانبه‌ای به تمام مسلمانان، در همه قرون و اعصار می‌دهد که برای حفظ امنیت خود و دفاع از مرزهای وطن خویش، دائماً مراقب باشند، و یک نوع آماده‌باش مادی و معنوی به‌طور دائم بر اجتماع آن‌ها حکومت کند» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۴، ۳).

واژه «حذر» به معنای بیداری و آماده‌باش و مراقبت در برابر خطر است و گاهی به معنای وسیله‌ای که به

دارالاسلام و تحت حمایت حکومت اسلامی است. مفهوم «امت اسلامی» با مفهوم «ملت» که یکی از ارکان اساسی دولت در جغرافیای سیاسی امروز است، کاملاً تمایز دارد. مرز جامعه اسلامی، عقیده و ایمان است و اصولاً با مرزهای جغرافیایی مصطلح قابل مقایسه نیست. اهمیت مسئله مرزها و ضرورت وجود آن از گذشته مورد توجه جوامع بشری بوده و برای تعیین قلمرو جغرافیایی، جنگ‌ها و درگیری‌های طولانی میان کشورها ایجاد شده است. در منابع اسلامی نیز در موارد متعددی ضرورت و اهمیت این مطلب ضمن بیان ثواب و فضیلت کسانی که پاسداری از مرزهای سرزمین اسلامی را بر عهده دارند، تحت عنوان رباط گوشزد شده است. در لزوم تعیین مرزها و قلمرو حکومتی برای یک سرزمین جای هیچ تردیدی نیست؛ زیرا استقلال و آزادی یک ملت در برابر ملت‌های دیگر زمانی قابل تحقیق است که از نظر جغرافیایی دارای سرزمینی مخصوص به خود و طبعاً دارای مرزهای طبیعی باشد با قرارداد مشخصی داشته باشد که تجاوز دیگر ملل را از آن مرزها منع کند و هر نوع فعالیت صحیح اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی متوقف به اجازه‌ی دولت‌های دیگر نباشد.

عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا (آیه ۱۴۱ سوره نساء). اصلاً راه نباید داشته باشند مشرکین و این قدرت‌های فاسد... بر مسلمین (امام خمینی، ۱۳۷۵، ج ۳، ۴). «ایشان با اهتمام جدی بر این اصل، هر نوع روابط و قرارداد بین‌المللی، تعاملات و معاملات مرزی را که منجر به نقض این اصل و نادیده انگاشتن آن گردد، بی‌اعتبار دانسته و انعقاد چنین معاهداتی را تحریم کرده است. بنابراین ایشان فراتر از یک نظریه سیاسی، اصل نفی سبیل را امری لازم الاجرا در روابط خارجی فرض می‌کند و به آن فتوا می‌دهد» (شکوری، ۱۳۹۴، ۱۵۲). اصل نفی سبیل علاوه بر اینکه در مباحث سیاسی و روابط خارجی مورد توجه قرار دارد، در عرصه عملی نیز با نمودها و جلوه‌های خاصی همراه است؛ فتوای تاریخی میرزای شیرازی در تحریم تنباکو و فتوای امام خمینی پیرامون قرارداد کاپیتولاسیون، از نمونه‌های عینی نفی سبیل در تاریخ معاصر است.

۶. نتیجه

طبق ایدئولوژی اسلامی، اسلام آئین جهانی و جهان‌شمولی است. مکتب آن مرز و سرحدی را به رسمیت نمی‌شناسد. اسلام مسئله تأثیر انشعاب قومی، در پدید آمدن اجتماع را لغو کرده؛ یعنی اجازه نمی‌دهد صرف اینکه جمعیتی در قومیت واحدند باعث آن شود که آن قوم از سایر اقوام جدا گردند و برای خود مرز و حدود جغرافیایی معین نموده و از سایرین متمایز شوند. جهان‌وطن مسلمین است و هر جا ایدئولوژی اسلامی مورد قبول واقع گردد، آنجا

۷. سهم نویسندگان

همه نویسندگان در مقاله حاضر به صورت برابر مشارکت داشته‌اند.

۸. تضاد منافع

در این پژوهش تضاد منافع وجود ندارد.

منابع

فارسی

- قرائتی، محسن، تفسیر نور، جلد سوم و چهارم، چاپ یازدهم، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۳.
- قرشی، علی‌اکبر، قاموس قرآن، جلد دوم، چاپ ششم، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۷۱.
- کامران، حسن؛ زارعی، بهادر، «قلمرو مرزهای ملی در جهان اسلام از دیدگاه فقه‌های اسلامی»، نشریه جغرافیا، شماره ۳، ۱۳۸۳.
- کدیور، محسن، نظریات دولت در فقه شیعه، چاپ اول، تهران، نشر نی، ۱۳۷۶.
- مصباح یزدی، محمدتقی، اختیارات ولی فقیه در خارج از مرزها، نشریه حکومت اسلامی، شماره اول، ۱۳۷۵.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، جلد دوم - چهارم - هفتم و بیست و دوم، چاپ اول، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۷۴.
- منصور، جهانگیر، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (قانون اساسی مصوب ۱۳۵۸)، چاپ شانزدهم، تهران، نشر دوران، ۱۳۸۲.
- ابن خلدون، عبدالرحمن، مقدمه ابن خلدون. ترجمه محمد پروین گنابادی، چاپ سیزدهم، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۱.
- حایری یزدی، مهدی، حکمت و حکومت، چاپ اول، تهران، انتشارات شاد، ۱۳۷۸.
- دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۸.
- سبحانی، جعفر، منشور جاوید، چاپ دوم، قم، مؤسسه امام صادق (ع)، ۱۳۷۵.
- شکوری، ابوالفضل، فقه سیاسی اسلام (اصول سیاست داخلی اسلام)، جلد دوم، چاپ اول، قم، نشر حر، ۱۳۸۳.
- شکوری، ابوالفضل، فقه سیاسی اسلام، چاپ سی - ام، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات حوزه علمی قم، ۱۳۹۴.
- علیدوست، ابوالقاسم؛ مشکانی سبزواری، عباسعلی، «بررسی و تبیین ادله مشروعیت مرزهای ملی و جغرافیایی»، مجله مطالعات فقه سیاست، دوره یک، شماره اول (پیاپی ۱)، فروردین ۱۴۰۰.
- عمید زنجانی، عباسعلی، درآمدی بر فقه سیاسی، چاپ اول، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۳.
- عمید زنجانی، عباسعلی، فقه سیاسی، چاپ اول، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۶.

عربی

- طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن، مجمع البیان، جلد دوم، تهران، انتشارات ناصرخسرو، ١٣٧٢.
- الطبرسی، میرزاحسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، جلد یازدهم، بیروت، مؤسسة آل البيت (ع) لاحیاء التراث، ١٤٠٨.
- طبری، محمد بن جریر، تاریخ طبری، جلد دوم، بیروت، منشورات اعلمی، ١٤٠٤.
- طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن، المبسوط فی الفقه الامامیه، جلد پنجم، تهران، المكتبه المرتضویه لاحیاء الاثار الجعفریه، ١٤١٥.
- طوسی، محمد بن الحسن، تهذیب الاحکام فی شرح المقنعه للشیخ المفید (ره)، جلد دوم، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، ١٤١٢.
- عاملی، جعفر مرتضی، الصحیح من سیره نبی الاعظم، جلد سوم، بیروت، دارالهادی، ١٤١٦.
- کاشانی، ملافتح الله، منهج الصادقین فی الزام المخالفین، جلد دوم، تهران، کتابفروشی اسلامیة، ١٣٤٦.
- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار الجامعه لدرر أخبار الائمة الاطهار، جلد دوم، بیروت، الوفاء، ١٤٠٤.
- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار الجامعه لدرر أخبار الائمة الاطهار، جلد پنجم، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، ١٤١٠.
- مغنیه، محمدجواد، تفسیر الکاشف، جلد چهارم، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ١٤٢٤.
- موسوی خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، جلد اول و سوم، النجف الاشرف، الاداب، ١٣٧٥.
- ابن عربی، محمد بن عبدالله، احکام القرآن، بیروت، دارالکتب العربی، ١٤٢١.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، جلد دوم، بیروت، دارصادر، ١٤١٤.
- آمدی تمیمی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و درر الکلم، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ١٣٦٦.
- حلی، حسن بن یوسف بن المطهر، تذکره الفقهاء، جلد نهم، بیروت، مؤسسه آل البيت (ع)، ١٤٠٨.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، دمشق، دارالعلم، ١٤١٢.
- شهید ثانی (عاملی)، زین الدین بن علی، ترجمه و تبیین شرح لمعه، علی شیروانی و محمد مسعود عباسی، جلد پنجم، تهران، مؤسسه انتشارات دارالعلم، ١٣٨٣.
- صدوق، ابو جعفر محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، جلد اول، قم، انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه قم، ١٤١٣.
- طباطبائی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، جلد چهارم، قم: انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه، ١٣٨٦.
- طباطبائی، سید محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، جلد چهارم، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ١٣٧٦.

- خمینی، روح‌الله، تحریر الوسیله، جلد اول، بیروت، سفارة الجمهوریة الاسلامیة الایرانیة، ۱۴۰۷.
- نجفی (صاحب جواهر)، محمدحسن بن باقر، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، جلد بیست و یکم، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۴.
- نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، جلد بیست و یکم، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۹۸۱.
- واقدی، محمدبن عمر، المغازی، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۱۴.